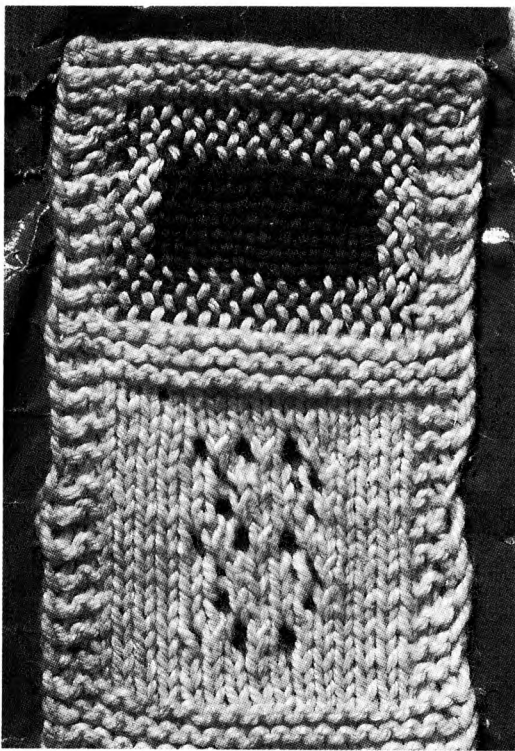

Sømmelige piger

Håndarbejdsundervisning og bevidsthedsdannelse

Af Minna Kragelund

I Annas fine strikkeklud har lærerinden foroven klippet hul, så Anna også kunne lære at stoppe. Det klip har nok gjort ondt i Annas hjerte, men undervisningsprincipperne skulle først og fremmest tilgodeses. 1890'erne. (Odsherreds Museum).

For 100 år siden var håndarbejde et fag med mange timer i børneskolen. Det var bl.a. skolens ansvar at oplære pigerne i de færdigheder, som de fik brug for som voksne, dvs. som hustruer og mødre. De skulle kunne strikke og sy samt reparere tekstiler, men de skulle også øves i den efter tidens opfattelse rette kvinders rolle, der først og fremmest udfoldede sig inden for hjemmets fire vægge. Til

denne sindelagsøvelse var disciplinen strikning særlig anvendelig, for strikning var om noget en disciplinerende disciplin.

Strikning var det første i håndarbejde som pigerne mødte, når de kom i skole. Det blev anset for den nemmeste teknik, fordi der kun brugtes to pinde og én tråd. Og strømper var uundværlige. Det tekniske mål med øvelsen var at danne en stofflade af helt ens masker og med en helt glat overflade.

Pigerne skulle strikke mange, helt ens masker, den ene efter den anden. Øvelse gør mester! De fik ros, når målet var nået.

Maskerne ansås desuden for et billede på pigens kommende tilværelse som husmoder og moder. Hun skulle vænnes til at se værdien i at tage sig af de små ting, i at opbyde hele sin opmærksomhed herpå og bruge kraft på hver enkelt maske. Kun hvis hver eneste detalje var perfekt, var slutresultatet perfekt. Til de små ting i tilværelsen regnedes f.eks. børneopdragelse. Pigens liv blev således én lang perlerække af små ting, der skulle tages vare på lige fra det første strikketøj til de kommende børn og børnebørn.

Ved strikning tilgodesås først og fremmest øvelse i tålmodighed, ordenssans og akkurate. Tålmodighed var særlig vigtig som moder. Pigerne blev i strikkeundervisningen også oplært i at sidde stille og i at tøjle følelsesudbrud og lyster. Rendemasker var afskyelige. Følelsesudbrud regnedes for forstyrrende for en harmonisk udvikling, og hysteria var en farlig og desværre ret udbredt kvindesygdom.

Med hensyn til børnepasning havde man tre R'er som overskrift: ro, renlighed og regelmæssighed. Pigen fik som voksen således brug for indre ro og selvkontrol både under

*Minna Kragelund, f. 1942, mag.art., Ph.D., lektor ved Danmarks Lærerhøjskole.

Artiklen er en tilrettet udgave af licentiatforelæsning holdt på Danmarks Lærerhøjskole 22.1.1990.

svangerskabet og i børnepasningen. Tankevirksomhed om f.eks. geografi, historie eller litteratur regnedes for skadelig, fordi det kunne virke ophidsende og derved modvirke den rette udvikling af fosteret. Håndarbejds-lærerinderne var derfor i deres fulde ret – og i pagt med tiden – ved at oplære pigerne til den stille, modtagende type, der så værdien i at koncentrere sig om små ting i tilværelsen. Pigerne udviklede derved deres sande kvindelighed og ville i rigt mål kunne varetage opgaverne i deres kommende hjem.

Passende efter forhold, tid og sted

Med denne korte præsentation af håndarbejdsundervisning for 100 år siden vil jeg forelæse over emnet:

Sømmelige piger

– håndarbejdsundervisning og bevidsthedsdannelse

Ordet sømmelig betyder ifølge Ordbog over det danske sprog:

- passende efter forhold, tid og sted
- anstændig
- som ikke vækker anstød

Definitionen »passende efter forhold, tid og sted« lyder helt fornuftig og rigtig. Sådan må dét være.

Men problemet opstår, når ordet passende skal defineres, når der skal sættes grænser for, hvad der er passende eller upassende. For hvem ved bedst?

Jeg skal i denne forelæsning koncentrere mig om at afdække, hvad den offentlige skole mente var passende for piger og håndarbejdsundervisning i slutningen af forrige århundrede. Belyse hvorfor den offentlige skole havde denne mening, og hvilken indvirkning den fik på håndarbejdsundervisningen og pigernes bevidsthedsdannelse.

Jeg vil præcisere den noget flydende størrelse »den offentlige skole« ved at gå tæt på pioneren inden for håndarbejdsundervisningen – lærerinde Emilie West – og bruge hendes indsats som udtryk for skolens holdning.

Emilie West (1844–1907) var kommunelærerinde på Frederiksberg ved København. Hun skrev i 1889 håndarbejdsfagets første lærebog. (Danmarks Lærerhøjskole).

Emilie West delte på alle væsentlige områder opfattelse med de mest fremtrædende personer i datidens pædagogiske kredse. Hun arbejdede bl.a. tæt sammen med skoledirektør Joakim Larsen, der var en af tidens mest indflydelsesrige skolemænd.

I forelæsningsens titel er der ikke angivet nogen tidsramme, men jeg har allerede sagt »for 100 år siden«, og når jeg lægger vægten dér, så skyldes det, at det obligatoriske skolefag håndarbejde blev konsolideret i slutningen af 1800-tallet. Det fik da et fagligt indhold og en pædagogisk praksis, der blev så stærkt funderet, at faget holdt stand mod både ydre og indre påvirkninger i næsten 100 år. Helt op til omkring 1970 så håndarbejdsfaget ud som i 1880'erne, og det må siges at være noget af en bedrift.

Titlen »Sømmelige piger« er dobbeltbundet. Sømmelig går først og fremmest på under-

visningens bevidsthedsdannende virkning i moralsk og menneskelig henseende, men ordet skal også minde om, at det at lægge og sy alenvis af smalle, fine sømme var en vigtig bestanddel af håndarbejdsundervisningen.

Forelæsningen skal ses i sammenhæng med min afhandling, der har titlen:

»Opdragende håndarbejde. En undersøgelse af håndarbejdsfaget, dets metode og dets bevidsthedsdannende virkning i almueskolen ca. 1880–1910.«

I denne afhandling er der dokumentation for det, jeg i dag siger om skolefaget håndarbejdet.

Hvorfor huskes ...

Lige siden jeg i 1979 startede på Danmarks Lærerhøjskole som kandidatstipendiat for at undersøge håndarbejdsfaget, har jeg søgt svar på følgende spørgsmål:

- Hvorfor blev faget håndarbejde i skolen så dræbende et fag, når aktiviteten håndarbejde uden for skolen optog og optager så mange, både børn, unge og voksne og spreder så megen glæde?
- Hvorfor husker mange deres håndarbejds-lærerinde som en heks?
- Hvorfor husker mange skolens håndarbejdsundervisning som timer, hvor håndfladerne blev klamme, så hverken synål eller strikkepind ville makke ret? Og hvor nederlag fulgte nederlag?

Selv om jeg ikke har stillet netop disse spørgsmål i min afhandling, så kan man deri finde svar på dem. Og selv om jeg vist heller ikke har brugt netop ordet sømmelig i min afhandling, så vil jeg ikke desto mindre her i dag sammenfatte svarene i det ene ord: Sømmelighed. Hvilket naturligvis kræver en nærmere udlægning.

Jeg vil disponere denne udlægning efter ordbogens definition af ordet sømmelig:

- passende efter forhold, tid og sted.

Med hensyn til forhold, vil jeg karakterisere samfundsforholdene i forrige århundrede og se på skolens placering og status især i den sidste del af århundredet. Jeg vil også se på det gældende kønsrollemønster og på kønsarbejdsdelingen.

Med hensyn til tid, så gælder det især 1880'erne og frem, og med hensyn til sted, er det almueskolen, det vil sige den offentlige skole, hvor håndarbejdsfaget blev et obligatorisk pigefag i slutningen af forrige århundrede.

Folkeopdragelse

Fra 1800 til 1900 skete der store forandringer i det danske samfund. Forandringer i landbrugsstrukturen og i håndværkernes laugsstruktur efterfulgt af den begyndende industrialisering skabte både på landet og i byen en stadig større uformuende befolkningsgruppe, der ikke besad noget produktionsapparat og ikke havde del i større menneskelige fællesskaber, som f.eks. landsbyfællesskabet havde været.

Den enkelte familie blev sin egen enhed, som lidt efter lidt blev betragtet som grundstammen i det samfundsmæssige liv. Men lønarbejder- og småhåndværkerfamilierne levede ikke op til borgerskabets idealer om, hvordan en familie skulle tage vare på sine medlemmers velfærd, opdragelse og dannelse. Fattigdom blev anset for samfundets største og alvorligste problem, og arbejderfamilierne levede da også under usle kår både økonomisk og menneskeligt.

Borgerskabet og den borgerlige offentlighed som sådan diskuterede, hvad der burde gøres ved de lavere klassers uciviliserede og for arbejdet irrationelle optræden. Man mente, at problemerne først og fremmest bundede i arbejderfamiliens manglende kundskaber og omsorg indbyrdes i hverdagslivet, men at disse forhold kunne afhjælpes ved oplysning.

Det vil sige, at man kritiserede den enkeltes manglende dannelse og familiens manglende omsorg for sine medlemmer. I dag mener de fleste forskere, at det var arbejdnernes dårlige

økonomiske vilkår, der gjorde det vanskeligt for familierne at styre deres hverdagsliv, så det honorerede de krav, som tilværelsen i et industrielt, kapitalistisk samfund stillede til dem.

Lidt efter lidt blev der både fra privat side og fra statens side iværksat en storstilet og mangedrengt folkeopdragelseskampagne, der skulle lære arbejderne den rette ordentlige levevis, så de kunne komme sygdom, uorden, uvidenhed og drukkenskab til livs. Det var en ny livsholdning, der stiledes imod.

Nødvendigheden af en sådan holdningsændring skulle legitimeres, og nye opdragelsesmåder og -steder blev etableret. Netop i denne sammenhæng kom den offentlige skole til at spille en væsentlig rolle. Den overtog – fik af staten mandat til at overtage – en del af de opgaver, der tidligere havde ligget i de enkelte hjem, hvor f.eks. kvinderne i århundreder selv havde sørget for, at tekstilviden og –erfaring blev overgivet fra den ene genera-

tion til den anden. Da håndarbejdsoplæringen kom ind i skolen, blev den sat i system efter pædagogiske principper, så der blev tale om en rationel oplæring set ud fra skolens synsvinkel. Der blev også etableret kontrolforanstaltninger, for som det blev fremført:

Når skolen (= samfundet) betaler undervisningen, så vil den også kontrollere. I håndarbejde blev selv kontrollen systematisk.

Hjemmet og skolen

I løbet af 1800-tallet blev køns-arbejdsdelingen mere institutionaliseret end tidligere, hvilket blandt andet skyldtes, at arbejde og hjem blev adskilt rent fysisk. Manden gik på arbejde, gik hjemmefra. Kvindens plads blev først og fremmest i hjemmet, hvis gøremål hun fik hovedansvaret for. Hun skulle derfor helst betragte disse gøremål som de vigtigste i hendes liv.

I årtier har håndarbejdsundervisningen forberedt piger til deres voksenrolle som husmødre og mødre. På denne planche fra en udstilling på Danmarks Lærerskole om håndarbejdsfaget i 100 år ses modeller til babyer og det huslige arbejde – syet og strikket af småpiger! (Danmarks Lærerskole).

Men der var også en anden grund til, at industri- og forretningsborgerskabet ønskede, at kvinden skulle opfatte hjemmet som sit livs midtpunkt. For en kvinde, der i første række solidariserede sig med sit hjem og sin mand, ville være en støddæmper i klassekampen. Hun ville yde mest for sin families sammenhold, mindre for sin klasses, eller sin mands klasses sammenhold.

Kvalificeringen til hjemmets opgaver var således en alvorlig sag. Da man ofte talte om den i pædagogiske vendinger – det drejede sig om at lære – så faldt det ligesom helt naturligt, at denne oplæring blev lagt i hænderne på uddannede personer, f.eks. almueskolens lærere. Tidspunktet for denne overtagelse af en del af reproduktionen kunne heller ikke passe bedre for skolen og lærerne. Begge parter stod midt i en professionaliseringsfase, hvor det drejede sig om at skabe respekt på baggrund af ekspertise.

Skolen havde, mente man – ligesom industriborgerskabet – både ret og pligt til at retlede dem der trængte til det, og i dette tilfælde drejede det sig om almuens børn, der skulle oplæres til at kunne honorere kravene i et industrisamfund. Staten tog skolen til hjælp i kampen for at oprette en ny orden for uddannelse og karakterdannelse, og skolen lukkede sig om sin opgave. I hvert fald frabad faget håndarbejde sig enhver indblanding fra forældrenes side. Både elever og forældre skulle have tiltro til skolens professionalisme, der i faget håndarbejde blev synliggjort ved mange redskaber og undervisningsmaterialer og øvelsesstykker – et sandt hierarki af ting og planer, der slet ikke lignende den håndarbejdsoplæring, som pigerne havde fået eller fik hjemme.

I hjemmene havde håndarbejdsoplæringen haft en naturlig sammenhæng med de øvrige aktiviteter, der foregik i hjemmet. Håndarbejde var en del af hjemmets gøremål. Men i skolen blev det en anden sag. Her måtte aktiviteten håndarbejde indordne sig under den kultur, der er skolens, under de love, der gjaldt for både lærere og elever. Der var tælle, økonomi og kontrol at tage vare på, og derfor måtte det hele deles op og sættes ind i skemaer og planer. Den tekniske, rent prakti-

ske oplæring var synlig, og det var netop derfor, at alle de mange og lange sømme blev så attråværdige og blev emne for diskussion bl.a. i den pædagogiske presse. Man diskuterede, hvor mange hundrede alen sømme en pige skulle have lagt og syet i sin skoletid, før hun havde lært så megen akkuratess og ordenssans, som man mente var ønskværdig. For netop at lære pigerne alle de nødvendige dyder i den nødvendige mængde blev faget så fokuseret på tingene, teknikken og den perfekte udførelse. Og lærerinderne så deres store opgave i at kontrollere, at det hele blev efter forskrifterne. Kontrollen og mængden af ting skulle vise sig i det lange løb at blive fagets svøbe. Men det var ment så godt fra begyndelsen.

Pioneren Emilie West

Jeg sagde tidligere, at jeg ville personificere den offentlige skole gennem Emilie West.

Clara Emilie West (1844–1907) var datter af en københavnsk glarmester, og hun boede alle sine dage i København. I 1876 tog hun lærerindeeksamen med forberedelse fra Femmers Seminarium. Allerede året efter fik hun ansættelse som timelærerinde ved Frederiksberg kommunes Skolevæsen med fastansættelse fra 1880. Her virkede hun til sin død i 1907.

Emilie West blev en central person i samtidens håndarbejdsundervisning, men også den enkeltperson, der i mange årtier efter sin død fik størst indflydelse på skolefaget og lærerindernes uddannelse. Emilie West udgav i 1889 fagets første lærebog. Allerede på forsiden af førsteudgaven står der, at bogen anbefales af ministeriet ved forberedelse til lærerindeeksamen, og dermed havde bogen, og hvad den stod for, fået det officielle stempel. Emilie West blev censor og eksaminator ved lærerindeeksamen, og hun blev ministeriets rådgiver i spørgsmål om håndarbejde.

Dertil kom, at hun planlagde og ledede de første efteruddannelseskurser for håndarbejds lærerinder, det, der senere skulle blive til Afdeling for håndarbejde på Danmarks Lærerhøjskole. Kort sagt: Emilie West var

Otte piger fra Gjessø skole ved Århus viser deres håndarbejder. Billedet er fra 1918, og to af pigerne har den obligatoriske ternede stoppeklud på skødet. (Danmarks Pædagogiske Bibliotek).

pioner på alle planer inden for håndarbejdsundervisningen i slutningen af forrige århundrede. I skolearkivalierne på Frederiksberg Stadsarkiv findes en del anbefalingsbreve, som Joakim Larsen har skrevet til Emilie West, når hun f.eks. søgte rejsetilskud. Det fremgår heraf tydeligt, at han var stolt af og glad over hendes indsats, og han støttede hende på alle måder. Emilie West var lige efter Joakim Larsens målestok: en kvinde, der var dybt forankret i 1800-tallets borgerlige kvindeideal, der foreskrev en kvinde, som tjente andre frem for sig selv. Egne behov måtte ikke bæres udenpå. Selvkontrol var en sympatisk kvindedyd, og sagen gik forud for personen.

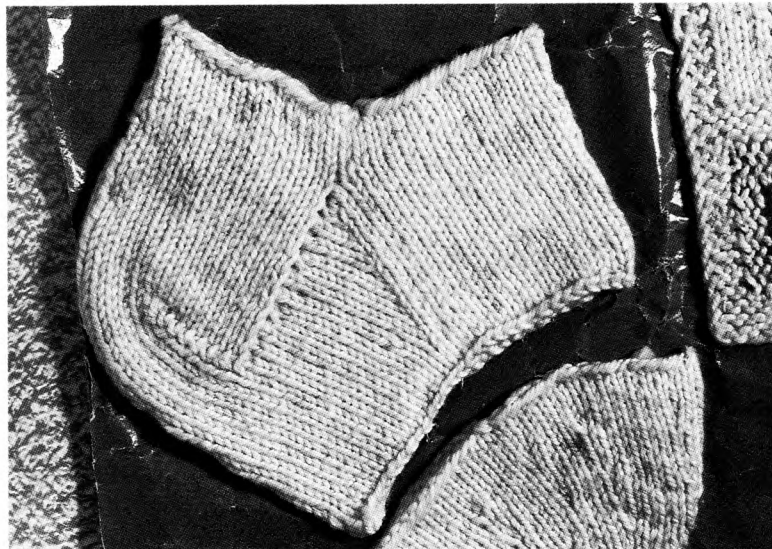
Joakim Larsen giver bl.a. i sine erindringer udtryk for, at han ikke gerne så, at hans ansatte involverede sig i fagligt foreningsarbejde, thi det ville tage kræfter fra det egent-

lige lærergerningen. Emilie West holdt på dette område sin sti ren. Hun stod aldrig personligt frem i den offentlige debat, – der ellers var særdeles heftig op mod århundredskiftet.

I 1881 holdt Det pædagogiske Selskab tre på hinanden følgende møder om håndarbejdsundervisning, og i selskabets protokol er der hele 13 sider referat af den meget følelsesladede diskussion. Heri deltog bl.a. Københavns skoledirektør, og han kom med meget skarpe indlæg og udfald. Dette var bestemt ikke nogen ligegyldig sag for ham. I øvrigt var det på disse møder første gang i selskabets historie, at foredragsholderen var en kvinde.

Ni år efter, i 1890, holdt en lærerinde igen foredrag om håndarbejdsundervisning i Det pædagogiske Selskab, og kun ni dage efter meddelte Danmarks Lærerforenings Med-

Før pigerne fik lov til at strikke en hel strømpe, skulle de svære dele indøves. Her er det en hæl. Læggen og tåen blev også strikket for sig. 1890'erne. (Odsherreds Museum).

lemsblad, at Københavnskredsen den følgende uge arrangerede møde om sagen. I dette møde deltog 300 mænd og kvinder, og diskussionen var livlig. Denne korte omtale af nogle af møderne viser, at håndarbejdsundervisning blev anset for en vigtig del af folkeopdragelsen, – ikke bare for pigernes skyld, men for hele samfundets ve og vel.

Men Emilie West var ikke blandt diskussionsdeltagerne. Hun passede sit arbejde, – lod sin egen person komme i anden række, men i et historisk perspektiv var hun hele tiden fremme i første række.

Øvelse gør mester

Emilie West skrev som nævnt håndarbejdsfagets første lærebog. Den udkom i 1889 og hedder: »Vejledning i methodisk Undervisning i kvindeligt Haandarbejde«, og den skal ses som et vægtigt indlæg i debatten om folkeopdragelse. I bogen gives simpelthen anvisning på den rigtige måde at gøre tingene på.

Indholdsmæssigt – både teknisk og pædagogisk – lægger bogen sig meget tæt op ad den tyske pædagog Rosalie Schallensfeld, der i årene forud havde udgivet lærebøger i Tyskland for håndarbejdsfaget. De pædagogiske ideer, der lå bag den nye undervisningsform,

stammede fra den schweiziske pædagog J.H. Pestalozzi (1746-1827). Hans grundtanke var, at alle greb, der kræves til udførelse af et håndværk, må kunne opdeles i elementer. Disse elementer kan i rækkefølge indøves fra det enkleste til det mere komplicerede på en sådan måde, at det pågældende håndværk til sidst kan udføres til fuldkommenhed. Pestalozzi mente, at denne form for undervisning – »elementardannelsen« – gør det til en vane for barnet at tænke logisk, så der samtidig er tale om en egentlig karakterdannelse, der kan føre til både moralsk og intellektuel forædling.

Som almuelærerinde vægtede Emilie West skolens sociale forpligtelse højt, og denne blev bestemmende for valg af teknikker og modeller, som eleverne skulle lære at fremstille. Faget kom først og fremmest til at tilgodese basale nyttebehov ved at lære pigerne at strikke strømper, at sy simpelt linned og børnetøj og holde dette vedlige. Mere luksusbetonede ting måtte hjemmene selv tage sig af at lære pigerne. Efter en ganske systematisk planlægning blev teknikkerne indøvet på lærklude eller prøvestykker, før de egentlige modeller kunne fremstilles.

Som undervisningsform anvendtes anskuelsesundervisning, der imidlertid hurtigt ændrede sig til at blive en anvisning af den rette fremgangsmåde i stedet for en undervisning

med en bredere forståelse som mål. Selve undervisningen organiseredes som klasseundervisning.

I indledningen til lærebogen har Emilie West beskrevet fagets formål. Ud over at indlære tekniske færdigheder, skal faget »vænne Barnet til Flid, Agtpaagivenhed, Nøjagtighed, Taalmodighed, Sparsommelighed, Renlighed og Ordenssans, samt at skaffe det [barnet] Glæde over selv at have udført et arbejde smukt og omhyggeligt, saa det derved faar Lyst til sin Gerning«.

Et indlæg i folkeoplysningskampagnen kunne ikke være stærkere. Alle de nævnte dyder var ønskværdige. Med dem i hænde ville de små familier få et godt og harmonisk liv.

Det problematiske for håndarbejdsfagets praksis blev den faste tro på overførelsesværdien. Man troede på, at når pigerne blev tvunget til at lære den tekniske fremgangsmåde helt perfekt, så ville de nævnte dyder også fremstå perfekt. Man troede på, at en perfekt handlemåde – altså perfekte sting – ville afføde en perfekt tænke måde, der igen ville afføde en perfekt handlemåde. Og med denne overbevisning var kontrollen legitimeret. Kontrollen af de små sting, – kravet om at håndarbejderne skulle laves på denne bestemte måde og kun denne. Var stingene for store, skulle der pilles op og sys om.

Denne kontrol udviklede sig til et sandt tyranni, og det var netop perfektionskravet, der gav så mange elever det ene nederlag efter det andet. Det afstedkom nedværdigende situationer i klasseværelset, og det er den slags situationer, der refereres til, når håndarbejds-lærerinden beskrives som en heks.

Almueskolen byggede på et kristent grundlag, og det kom pigerne også til at mærke i håndarbejdstimerne. En moder skulle være dadelfri i moralsk henseende, for hun var forbillede for den næste generation. Renlighedskravet i håndarbejde blev ikke alene opfattet som krav om en ydre renlighed – hænder skulle være rene, og håndarbejderne hvide. Kunne pigerne ikke klare dette, frygtede man, at de heller ikke kunne klare den moralske renhed. Den hvide farve blev symbolet på den rene sande kvindelighed, og håndarbej-

derne måtte f.eks. ikke vaskes inden eksamensudstillingen. Der måtte ikke snydes, alle synderne skulle anskueliggøres. Det har gjort ondt i barnesjælen, og nok mere ondt end nødvendigt var.

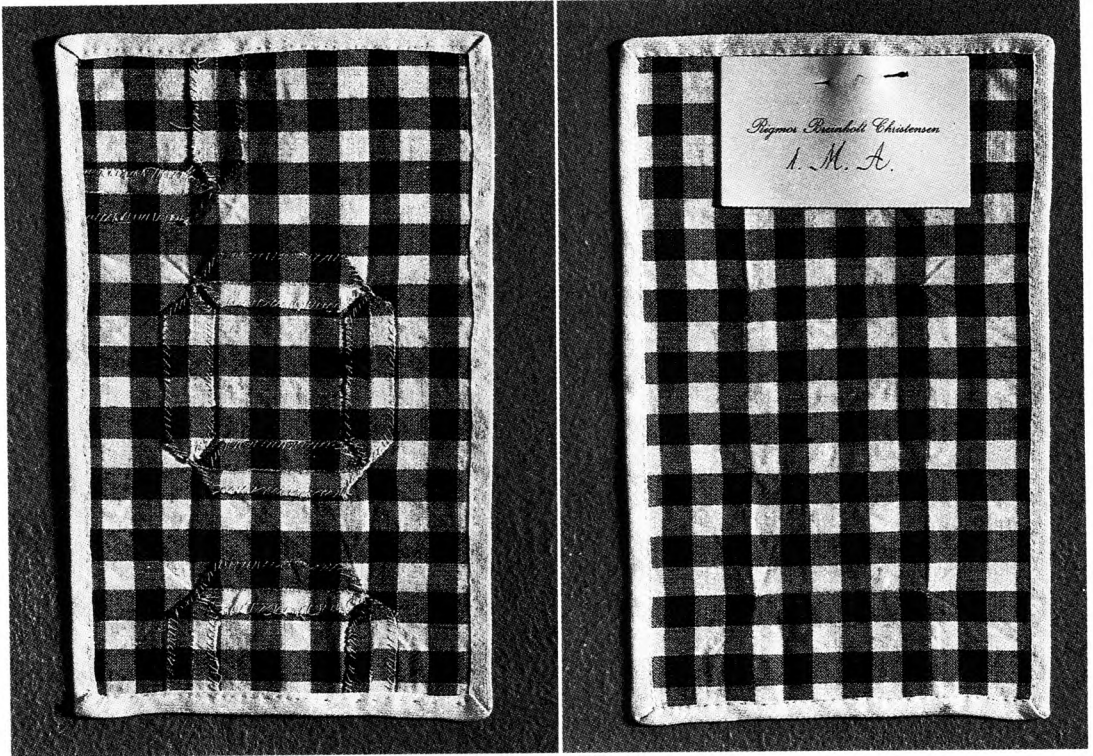
Husmoder-idealet

I lærebogens indledning relaterer Emilie West håndarbejdsfaget til de opgaver, der forekommer i et almindeligt hjem, og hermed har hun tilsluttet sig tidens mest fremherskende opfattelse af kønsrollemønstret og kvindebilledet, nemlig at pigen først og fremmest skal opdrages og dannes til at kunne udfylde pladsen i hjemmet som hustru og moder. Det var dette mål, undervisningen sigtede imod, ikke først og fremmest den enkelte piges personlige oplæring og udvikling.

Selv om disse forhold kan betragtes som to sider af samme sag, er det tydeligt, at almueskolen dengang i sin undervisning vægtede husmoderidealet højere end pigens selvstændige dannelse. Hvad angår håndarbejde, havde man med Emilie Wests lærebog fået en lærebog for den ideelle husmoder.

Gennem en streng og progressiv planlægning blev eleverne gradvis præsenteret for de krav, der stillede til fremstillingen af såkaldt nødvendige håndarbejder. Intet blev overladt til tilfældighederne; alt blev nøjagtigt og logisk beskrevet. Der er ingen tvivl om, at Emilie West målt med datidens øjne var en endog særdeles dygtig lærerinde, der var i stand til at forklare, hvordan de rigtige fremgangsmåder var. Og hun var som de fleste i sin samtid meget værdiladet i sin bedømmelse af håndarbejder. Der var kun én rigtig løsning. Det går som en rød tråd gennem hele bogen, at anvisningerne *skal* følges. Ordet *kan* anvendes sjældent. Det værdiladede kommer bl.a. frem i brugen af ord som smukt, rigtigt, forkert og endog ordet hæsligt. Det sidste er brugt i afsnittet om bødning, dvs. lapning, der er det mest værdiladede afsnit. Her plæderes der for orden og sparsommelighed. Det hæslelige er klædningsstykker og pudevår med løse strop- per eller manglende knapper. »God orden og

Akkuratesse frem for alt. Rigmor i 1. mellem har syet denne løppeklud, hvor der på vrangen ses tre lapninger. Men på retten kan sømmene praktisk talt ikke ses. 1910. (Privateje. Foto: Danmarks Lærerskole).

sparsommelighed« viser man ved f.eks. at ægvende et lagen, så lapning udskydes længst muligt.

Det er naturligvis ikke tilfældigt, at det mest værdiladede afsnit netop er dette. I et hjem med mange børn og få midler var det af allerstørste vigtighed, at husmoderen forstod at reparere og vedligeholde tekstilerne, og det var derfor, at Emilie West talte med store bogstaver om disse arbejdsområder. Her var en mission for en folkeopdrager!

Jeg har brugt ordet systematisk mange gange i denne forelæsning, og det er på ingen måde tilfældigt. Hverken når man ser på faget i samtiden eller på opfattelsen af pigeundervisning som helhed.

Fra første halvdel af 1800-tallet var der kræfter igang for at ændre pigers muligheder for at få undervisning og uddannelse.

Såvel pædagoger som ikke-pædagoger argumenterede for at give pigerne en mere systematisk undervisning, der kunne danne grundlag for en senere oplæring og uddan-

nelse, der ikke ensidigt sigtede mod tilværelsen som hustru og moder.

Hensigterne var emancipatoriske – havde ønsket om ændring i sig – men hen imod slutningen af århundredet tog netop systematiseringen overhånd og blev målet for undervisningen i stedet for midlet. Almueskolen, Emilie West og hendes lærebog er eksponent for denne systematisering med dens metodologiske opfattelse af faget. Der kom styr på håndarbejdsundervisningen – så meget styr, at det netop var planen og kontrollen heraf, der blev det væsentligste, og dét, eftertiden tog til sig og videreførte.

Konklusion

Min konklusion må være, at der for 100 år siden kom sømmelige piger ud af undervisningen. Sømmelige efter forhold, tid og sted. Sømmelige piger, der havde respekt for andres diktat og ønsker, og som forstod at op-

I 1916 blev lærerinde Johanne Blom (1859–1937) ansat i et nyoprettet ministerielt inspektørembede for håndarbejdsfaget. Hun arbejdede for ensartede forhold og for lærerindernes efteruddannelse. (Ejer: Dansk Paramenthandel. Foto: Danmarks Lærershøjskole).

fyldte en families behov, – i hvert fald forstod, at det var en vigtig opgave. Det sømmelige bestod i at adlyde, og det var det blevet øvet meget i i håndarbejdstimerne.

Men op igennem 1900-årene blev håndarbejdsundervisningen mindre og mindre sømmelig; den blev faktisk rigtig sørgelig, fordi den ikke mere var passende efter forhold, tid og sted.

- Kontrollen af de perfekte sømme holdt man fast ved.
- Overbevisningen om, at der kun var én rigtig løsning, holdt man fast ved.
- Den endeløse række af prøveklude holdt man fast ved.
- Den én gang fastlagte modelrække holdt man fast ved.
- Rækkefølgen af de forskellige discipliner holdt man fast ved. Kort sagt, håndarbejdsfaget var tro mod sin tradition.

Alle sy- og broderiteknikker blev indøvet på læreklude, der til sidst blev syet sammen til en såkaldt schweizerklud. Denne er to meter lang og er syet i 1880'erne. (Ejer: Kalundborg og Omegns Museum. Foto: Danmarks Lærershøjskole).

Det blev et sørgeligt fag, fordi det var sømmeligt så længe. Helt til for ca. 20 år siden.

I 1969 kom det synlige og hørbare brud på de lange lige sømmes sømmelighed. Da – i 1969 – holdt kunsthåndværkeren Ann-Mari Kornerup foredrag på den faglige forenings generalforsamling. Ann-Mari Kornerup stillede dette yderst provokerende spørgsmål: »Hvad bør en håndarbejds lærerinde være? Kontrollør af de små sting eller medvirke til at skabe levende mennesker?«

Folkeskolens håndarbejds lærere forstod på det tidspunkt måske ikke helt rækkevidden af og dybden i dette spørgsmål – de trykte i hvert fald ikke Ann-Mari Kornerups foredrag i deres medlemsblad. Det gjorde derimod Haandarbejdets Fremmes medlemsblad, og det tjener dette selskab til ære, at det derved

var med til at rokke ved hævdvundne opfattelser af håndarbejdsundervisning.

Men i de følgende numre af håndarbejds-lærernes blad kan man gennem mange indlæg følge, hvilket skred Ann-Mari Kornerup havde sat igang. Det var nærmest en lavine eller en eksplosion. Det er tydeligt, at hun havde rørt ved et ømt punkt. Det er også tydeligt, at mange håndarbejds-lærere med lettelse kastede kontrolfunktionen over skulderen.

Men hvad så? Hvordan skaber man et nyt indhold i et gammelt fag? Dette sidste spørgsmål skal jeg desværre ikke besvare i dag, men i stedet indkredse, hvad der kan konkluderes ud fra denne forelæsning – ud over, at det hele var en sørgelig historie?

Mange mener, at forskning skal kunne bruges til noget her og nu, og denne undersøgelse kan indlysende bruges som argument for at skære håndarbejdsfaget væk i skolen, på seminarierne og på Danmarks Lærerhøjskole. Så sparer vi det! Men så enkelt er det ikke.

Enhver ærlig undersøgelse afføder nye spørgsmål, og ud fra den viden, som jeg her har lagt frem i dag, vil jeg stille mine spørgsmål for 1990'erne:

- Hvordan kan det være, at en dræbende undervisning i skolen og på seminarierne ikke har taget modet fra enhver til at lave håndarbejde?
- Hvorfor findes der stadig håndarbejds-lærere i den danske folkeskole og på seminarierne, når de selv har været udsat for barneskolens håndarbejdsundervisning af den beskrevne karakter?
- Hvorfor deltager omkring 100.000 unge og voksne hvert år på håndarbejds-holdene i den frivillige fritidsundervisning og i folkeoplysningen, bl.a. på højskoler?
- Hvorfor vælger så mange håndarbejde, når de selv kan bestemme og altså kunne vælge hvad som helst andet?
- Hvad er det ved aktiviteten håndarbejde, der er så sejg og livskraftig, at vi stadig er mange, der finder glæde, ro og styrke ved at fylde vore hænder med tekstiler?
- Med hvilke ord kan vi beskrive de værdier,

der må være årsag til, at håndens arbejde med tekstiler ikke er kvalit?

For mig ligger der forude en stor udfordring i at finde frem til metoder til at aflure den tekstile verden svar på nogle af de stillede spørgsmål.

Her kan Danmarks Lærerhøjskole ganske givet blive banebrydende, for i september 1989 – netop 100-året for udgivelsen af Emilie Wests lærebog – startede Lærerhøjskolen det faglig-pædagogiske kandidatstudium i håndarbejde – sammen med fagene formning og sløjd. Målet for og frugterne af et sådant akademisk studium med mange undersøgelser ud fra utraditionelle synsvinkler må helt sikkert være, at vi finder frem til svar på nogle af de stillede spørgsmål.

Håndarbejdsfaget stivnede inden for den kultur – inden for de love – der virkede i skolen. Vi må ændre den kultur, bryde nogle grænser og flytte nogle pæle, så håndarbejdsfaget i skolen igen bliver sømmeligt, men sømmeligt anno 2000.

Litteratur

Lærebøger i håndarbejde:

- Emilie West: Vejledning til methodisk Undervisning i kvindeligt Haandarbejde. 1889.
 Sofie Hansen: Haandarbejdet i Skolen. 1912.
 Gerda Bohn-Jespersen: Pædagogisk-faglig vejledning i Haandarbejde. 1934.
 Marie Højmar: Håndarbejdsbogen. 1947–48.
 Helga Steffensen: Håndarbejdsundervisning. 1978.

Andet:

- Minna Kragelund: Håndarbejde. Et undervisningsfag i samfundsmæssig sammenhæng 1880–1980. En bibliografi. 1984.
 Samme: Håndarbejde – et pigefag i drengeskolen. Side 127–152 i Uddannelseshistorie 1987, 21. årbog fra Selskabet for Dansk Skolehistorie. Tønder 1987.
 Samme: Opdragende håndarbejde. Analyse af samlingen af skolehåndarbejder på Kalundborg og Omegns Museum. Side 77–114 i Arv og Eje 1986–87, årbog udgivet af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Viborg 1987.
 Samme: Opdragende håndarbejde. Om at strikke sig til en selvforståelse. Side 191–201 i Pigernes

Skole, red. Adda Hilden og Anne-Mette Kruse. Århus 1989.

Samme: Opdragende håndarbejde. En undersøgelse af håndarbejdsfaget, dets metode og dets bevidsthedsdannende virkning i almueskolen ca. 1880–1910. Licentiatafhandling. Danmarks Lærhøjskole 1989.

Kilder

Licentiatafhandlingen dækker perioden ca. 1880–1910 og indeholder tre undersøgelser: en for hver af de tre skoleformer, som det kommunale skolevæsen da var inddelt i, nemlig landsbyskolen, købstadskolen og det kommunale skolevæsen i København. Der gjaldt forskellige bestemmelser for de tre områder, og derfor fik også faget håndarbejde forskellige forhold at virke under.

Den pædagogiske diskussion var omfattende og udmøntede sig bl.a. i lange og indholdsrige referater fra skolemøder. Af andet trykt materiale er anvendt lovtekster og andre officielle bestemmelser om håndarbejdsfaget samt fagets lærebøger. Også håndarbejder fremstillet i håndarbejdsundervisningen har været en væsentlig kilde.

Det arkivalske kildemateriale viste sig at være meget omfattende og langt mere givtigt, end jeg havde forventet. Det gælder især ma-

terialet fra Københavns kommune, hvor Københavns Stadsarkiv ligger inde med værdifuldt materiale ikke kun til belysning af skolefaget, men i lige så høj grad til belysning af lærerindernes forhold. Fra Skoledirektionens arkiv er fra perioden anvendt 15 bind journaler og kopibøger samt 88 pakker. Fra Magistratens 1. afdeling drejer det sig om ca. 30 bind journaler og 5–600 pakker.

Købstadskolen er eksemplificeret ved Frederiksberg kommunes skolevæsen, og på Frederiksberg Stadsarkiv giver skolearkivalierne mulighed for at følge udviklingen på de enkelte skoler. Det er især skolekommissionens og skoledirektørens arkiver, jeg har anvendt samt en del protokoller indeholdende f.eks. klasse, time- og fagfordeling, regnskaber og inventarregistre.

Desuden er anvendt arkivaler fra Rigsarkivet, Landsarkivet for Sjælland m.v., Danmarks pædagogiske Bibliotek og Horne Husflidsforenings arkiv.

Inden for den pædagogiske forskning er det først inden for de seneste år, at der er foretaget undersøgelser, hvis resultater kunne inddrages i den foreliggende undersøgelse. Større nytte har jeg haft af de mange publikationer, der er kommet inden for kvindeforskningens område i de sidste årtier.